

НАРОДНО-ІНСТРУМЕНТАЛЬНИЙ АНСАМБЛЬ В УКРАЇНІ ХХ СТОЛІТТЯ (спроба типологічної класифікації)

Традиції українського народно-інструментального ансамблю, який сьогодні став невід'ємною складовою частиною духовного життя України, сягають глибоким корінням в багату своїми здобутками національну культуру.

Розвинена музична інструментальна культура слов'янських племен, які жили на території України, знайшла своє відображення в численних літературних джерелах (літописи, адміністративно-духовні документи, свідоцтва іноземних істориків, мандрівників тощо); пам'ятках образотворчого мистецтва (мініатюри, фрески, ікони); усній народній творчості (билини, пісні, казки, прислів'я) і т. ін. Проблеми розвитку інструментальної музики та ансамблевого виконавства слов'ян порушені в працях Вячеслава Розанова, Миколи Фіндейзена, Тетяни Гайдамович, Семена Левіна, Марка Зільберквіта, Хельмута Цераші, Володимира Попонова, Олександра Рігельмана та багатьох інших. Серед українських дослідників, що вивчали народно-інструментальне мистецтво України, слід назвати Миколу Лисенка, Климента Квітку, Гната Хоткевича, сучасних науковців – Михайла Хая, Ігоря Мацієвського, Андрія Гуменюка, Перекопа Іванова, Анатолія Іваницького.

Слід підкреслити, що в дослідженнях названих науковців знаходимо детальний аналіз створення та еволюції народних музичних інструментів, їх класифікацію на три основні групи: ударні, духові та струнні; зустрічаємо відомості про наявність численних ансамблів та їх роль у становленні українського музичного мистецтва. Небувалий розвиток ансамблевого виконавства у ХХ столітті зумовлений як історично-мистецькими, так і політико-ідеологічними причинами. Однак праці дослідників народно-інструментального мистецтва не висвітлюють питання класифікації народних інструментальних ансамблів ХХ століття у всій різноманітності їх функціонування, як єдиної системи наукового пізнання.

Актуальним сьогодні постає проблема розгляду процесу еволюції основних типів народно-інструментальних ансамблевих колективів упродовж ХХ століття та виявлення основних тенденцій, що спонукали до активізації цього процесу. Класифікація основних типів (однорідних, мішаних) ансамблів народних інструментів, виявлення особливостей і закономірностей розвитку репертуару ансамблевих колективів, аналіз їх виконавської діяльності, генезис та еволюція інструментарію цих ансамблів періоду ХХ століття – все це становить головні завдання наукового пошуку даного дослідження. Безумовно, що ці завдання в своїй основі виявляють корінні зв'язки з розвитком інструментального ансамб-

левого мистецтва попередніх століть, яке стало підґрунтям функціонування народно-інструментального ансамблевого мистецтва в XX столітті.

Основними складовими, що були рушійною силою та спонукали до спільного виконавства, створення засад колективної гри музикантів-інструменталістів можна назвати: музичний інструментарій, наявність певних умов суспільного та мистецького життя етносу, розвиток музичних жанрів і стилів і т. ін. Серед музичних інструментів, які користувались популярністю в народних інструментальних ансамблів минулих століть, були ударні (бубон, тарілки, барабан з мідною тарілкою, бугай, деркач, торохкало, дзвіночки, різноманітні брязкальця), духові (сопілка, дудка (коза), сурма, окарина та ін.), струнні (скрипка, цимбали). Старовинний український інструмент кобза-бандура, що належить до групи струнних інструментів, використовувався як сольний. Інструментальна народно-ансамблева музика до XX століття в основному була представлена ансамблями мішаного типу. В XX столітті відбулися суттєві зміни у використанні народних музичних інструментів в ансамблевому музикуванні українців. Поява удосконалених хроматичних конструкцій народних інструментів, створення цілих груп духових, струнних стало поштовхом до активного використання народного інструментарію в однорідних ансамблях. В удосконаленні ударних інструментів суттєвих змін не відбулось. У кінці XX століття в окремих ансамблях (“троїстих музиках”) до груп ударних приєднуються: гітара-бас, ударна установка, гітара-ритм.

У зв'язку з суспільно-політичними процесами, що відбувались в Україні на початку XX століття, сталися певні зміни і в “політиці” побутування народного інструментарію серед українців. Мова йде про появу в інструментальному ансамблевому виконавстві України перших десятиліть XX століття таких інструментів, як: гітара, домра, балалайка, баян, акордеон. Популярності і розповсюдженості цих інструментів в Україні сприяло багато чинників. По-перше, концертні гастролі домро-балаласчних оркестрів російських музикантів, зокрема оркестру Василя Васильовича Андреева. По-друге, хроматична температура гітари, домри, балалайки, баяна, акордеона дозволила поєднати ці інструменти як в однорідні, так і в мішані ансамблі. По-третє, впровадження навчання на цих інструментах в музичних закладах. По-четверте, доступність для початкового навчання, портативність, транспортабельність, дешевизна цих інструментів створили передумови їх масового поширення не тільки серед професіоналів, але й серед широкого кола любителів народно-інструментального ансамблевого мистецтва.

Найяскравішим виразником традицій ансамблевого музикування українців є “троїста музика”. В українському побуті перші ансамблі “троїстих музик” виникли ще в XVI-XVII ст., коли серед музичних інструментів українців закріпилася скрипка. До XX століття в репертуарі народних інструментальних

ансамблів переважали пісні і танці в народно-імпровізаційній манері виконання. Винятком були ансамблі цехових музикантів (XVI-XIX ст.) та ансамблі оркестрових музикантів (XVIII-XIX ст.). “В їх репертуарі збереглися надзвичайно цікаві речі зі старих репертуарів поміщицьких оркестрів (наприклад, “На вихід Наполеона з Москви”), – пише Гнат Хоткевич в своєму монографічному дослідженні “Музичні інструменти українського народу” [1, с.33].

Традиція ансамблевого музикування мішаного типу продовжила своє існування і розвиток в XX столітті. Впродовж цього періоду відбувся процес змінності типів традиційних інструментальних ансамблів внаслідок декількох факторів: появи перших професійних закладів музичної освіти, активізації процесу вдосконалення народного інструментарію (бандура, ліра, цимбали, сопілка, домра, гітара, балалайка, баян) і налагодження його промислового виробництва; створення новітнього репертуару як за рахунок фольклорних зразків, так і завдяки активізації композиторської творчості (особливо в другій половині XX століття); розгортання активної концертної діяльності ансамблевих колективів, їх участі у фестивалях, республіканських, всеукраїнських та міжнародних конкурсах.

Новою тенденцією XX століття для ансамблевого виконавства став вихід на концертну сцену (численні фестивалі, конкурси, огляди художньої самодіяльності), започаткований ще з 1902 року Гнатом Хоткевичем. В другій половині 20-х років організовуються численні етнографічні концерти, де активну участь беруть “троїсті музики”. Проведення республіканських та всесоюзних олімпіад, оглядів художньої самодіяльності в 30-х роках продовжують свою традицію в другій половині XX століття на всеукраїнських та міжнародних конкурсах. В репертуарі ансамблевих колективів переважають народні танцювальні та пісенні мелодії. Професійні ансамблі (друга половина XX століття) починають виконувати переклади творів композиторів-класиків та українських композиторів. Організатори ансамблів створюють власні оригінальні композиції для своїх колективів. Важливою подією для колективів народно-ансамблевого музикування мішаного типу став республіканський конкурс “Троїстої музики” (1970). Слід відзначити, що особливе місце в репертуарі виконавців-конкурсантів займала так звана “музика до слухання” (термін за Іваницьким), яка виконується в народній інструментальній практиці для забезпечення естетичних потреб слухача, індивідуальних смаків музиканта-виконавця. Як наголошує Анатолій Іваницький, “музика “до слухання” має мало спільного з традиціями концертного виконання: це або музика індивідуального споживання, або активний діалог із слухачами” [2, с.257]. На початку 90-х рр. XX-го століття надзвичайно поширеними ансамблями “троїстих музик” стали колективи у складі: гармонь і бубон або баян і бубон (центральної та східної області України). В їхньому репертуарі переважає різноманітна танцювальна музика.

З 2001 року на Івано-Франківщині був започаткований Міжнародний фольклорний фестиваль етнографічних регіонів України “Родослав”, участь в якому взяли численні мішані ансамблі народних інструментів. Це ще раз засвідчує популярність і функціонування народно-інструментального ансамблю в Україні.

Однією з тенденцій розвитку ансамблевого музикування мішаного типу ХХ століття є створення та концертна діяльність малих ансамблів при навчальних закладах, державних установах. Зустрічаємо згадки, що ще в 20-30-х рр. в Київській державній консерваторії “творчо працювала виконавська бригада студентів у складі септету народних інструментів” [3, с.47]. Серед інших слід згадати ансамблі на Дніпропетровщині в м.Новомосковську (30-ті рр.), у Київському музичному училищі (50-ті рр.), в Київському університеті ім. Тараса Григоровича Шевченка, на Українському радіо і телебаченні (кінець 50-х-початок 60-х рр.), у Київській державній консерваторії (70-ті рр.). У кінці 80-х рр. у Львівському палаці дітей та молоді був створений ансамбль “Дзвіночок”, учасниками якого стали правнуки талановитого бандуриста Володимира Андрійовича Кабачка (бандура, сопілка, фортепіано). Ці колективи вели активну концертну діяльність, пропагуючи таким чином ансамблеве мистецтво серед широкого кола слухачів.

Характерною тенденцією ансамблевого виконавства мішаного типу ХХ століття стало утворення ансамблів з оркестрів, які розпалися, або при оркестрах як окремі виконавські одиниці. Ця тенденція бере свій початок ще з другої половини ХІХ століття, коли після скасування кріпацтва багато музикантів з поміщицьких оркестрів об’єднувались у невеликі інструментальні ансамблі. В 50-х роках ХХ століття при оркестрі Державного українського хору ім. Григорія Гурійовича Верьовки організовуються численні малі ансамблі, які беруть активну участь в концертних виступах оркестру хору: троїсті музики (1945, 50-ті, початок 80-х рр.), дует бандури і сопілки, троїста музика і сопілка, цимбали і сопілка, баян і сопілка та ін. На зразок організації ансамблів при оркестровій групі Державного українського народного хору, створюються подібні колективи в другій половині ХХ століття в Черкаському народному хорі, Закарпатському заслуженому народному хорі, Гуцульському, Буковинському, Прикарпатському ансамблях пісні і танцю, при оркестрі Музично-хорового товариства (1970-ті рр.) – сьогодні Державному оркестрі народних інструментів України. В репертуарі названих ансамблевих колективів, окрім кращих зразків української народної інструментальної музики, з’являються інструментальні твори класиків та сучасних українських композиторів (переклади, аранжування) та оригінальні композиції, зокрема: “Буковинський народний танець” Євгена Козака, “Українська рапсодія для скрипки” Петра Терпелюка, “Гуцулки” Володимира Овчарчина та ін.

Вищезгадані колективи в другій половині ХХ століття представили собою професійні мішані ансамблі, що утворили окрему галузь ансамблевого

виконавства XX століття у всій своїй різноманітності (склад учасників, інструментарію, репертуар) та єдиній спільності – це організація та діяльність ансамблів при великих колективах.

Сучасною тенденцією традиційного ансамблевого музикування стало поєднання інструментального та вокально-інструментального виконавства в одному колективі, що продовжує давні традиції української пісні та інструментальної музики. Таким прикладом є камерно-вокальний, фольклорний ансамбль “Веселі музики” Національної філармонії України (керівник Сергій Хитряков), організований у 1981 році, лауреат республіканських конкурсів та учасник багатьох міжнародних фестивалів.

Творчим здобутком останніх десятиліть XX століття в галузі народно-інструментального ансамблевого мистецтва стало збереження та відродження традицій виконавства на народних інструментах: лютня, колісна ліра, гудок, блокфлейта, ребек, скрипка, народна бандура, дуда. В місті Києві 1992 року був створений ансамбль давньої музики (керівник Костянтина Чеченя). Окрім виконання інструментальних творів, у репертуарі ансамблю є вокально-інструментальні композиції (солісти – Вадим Шевчук та Надія Боянівська).

Академізація народного інструментарію впродовж XX століття створила передумови виникнення нового типу ансамблевого виконавства, а саме – появи терміну і поняття камерного ансамблю в галузі народно-інструментального мистецтва.

В Музичній енциклопедії термін “камерний ансамбль” пояснюється як “група артистів, що виступають як єдиний художній колектив з виконанням камерної музики” [4, с.675]. В минулому твори камерної музики, як правило, виконувались в невеликих приміщеннях, були еталоном домашнього музикування (звідси і назва). Сам термін “камерна музика” утвердився в XVI-XVII ст. Перший інструментальний ансамбль серед українських композиторів був написаний Дмитром Бортнянським в 70-х роках XVIII ст. Ця традиція була продовжена наступними поколіннями композиторів і продовжує своє функціонування в творчості сучасних українських композиторів. У процесі розвитку цього жанру встановились певні традиції щодо типового інструментального складу колективу, який виконує оригінальні композиції, а саме: смичковий квартет, фортепіанне тріо, фортепіанний квінтет, квінтет духових інструментів та ін.

“Входження” народних інструментів в академічну сферу виконавських традицій камерно-інструментального виконавства піаністів, скрипалів відбулося завдяки багатьом чинникам: хроматизації народних інструментів, удосконалення їх конструкцій, професіоналізації освіти “народників”, інтенсивному розвитку камерно-інструментальної творчості (розквіт якої припадає на останню третину XX століття), що призвів до появи численних високоху-

дожних творів різностильової орієнтації. Співпраця композиторів з виконавськими колективами, орієнтація творчого задуму на конкретний камерно-інструментальний ансамбль, на особливості виконавського стилю, технічні можливості, тембрально-колеристичне трактування інструментарію активізували діяльність камерно-інструментальних ансамблів народних інструментів, стимулювали формування їх власної неповторної манери виконання.

В останні десятиріччя ХХ століття спостерігаємо переорієнтацію ансамблевих колективів у репертуарній політиці, пошук оригінальних форм спілкування з аудиторією, впровадження нових засобів виразності. Вдале поєднання удосконалених народних інструментів з фортепіано стало результатом творчих пошуків композиторів II половини ХХ століття. Багаточисельні композиції створені для бандури з фортепіано (Володимира Тилика, Миколи Сільванського, Юрія Олійника, Костянтина Мяскова, Миколи Дремлюги, Віталія Кирейка, Анатолія Коломійця, Володимира Зубицького, Богдани Фільца), для домри і фортепіано (Віктора Власова, Бориса Міхеєва, Валерія Івка, Віктора Усовича, Бориса Кравченка, Олександра Циганкова, Володимира Підгорного), для балалайки і фортепіано (Юрія Шишакова, Анатолія Кусякова, Володимира Веккера, Віктора Паніна), для баяна і фортепіано (Ігоря Шамо, Миколи Сільванського у співпраці з професором НМАУ ім. Петра Ілліча Чайковського Володимиром Безфамільновим, Миколи Різоля, Костянтина Мяскова, Альбіна Репнікова, Володимира Зубицького, Миколи Чайкіна), для цимбал і фортепіано (Валерія Полевого, Дмитра Пшеничного, Олександра Незовибатька), для гітари і фортепіано (Олександра Іванова-Крамського, Ігоря Рехіна, Якова Лапинського) та ін. На думку викладача кафедри камерних ансамблів Одеської Державної консерваторії ім. А.В.Нежданової Людмили Іванівни Повзун “в народно-інструментальному жанрі фортепіано порівняно недавно набуло статусу “обов’язкового” інструмента, що акомпонує”, та водночас “стало справжнім учасником ансамблю з удосконаленими народними інструментами” [5, с.216-217].

Новітньою тенденцією народно-ансамблевого виконавства протягом останніх двох десятиріч ХХ століття стало утворення камерних ансамблів за участю баяна, акордеона, бандури у поєднанні з класичними інструментами: органом, струнним квартетом, скрипкою, віолончеллю, флейтою, альтом, ударною установкою. Спостерігаємо появу мішаних ансамблів, де об’єднані різні не лише за тембром, але і за специфікою звуковидобування інструменти: баян і бандура; акордеон і гітара; баян і домра; віолончель, акордеон, дві домри, кобза; дві скрипки, бандура, віолончель; бандура і гітара; струнний квартет, орган і бандура; бандура, струнні та ударні інструменти та ін. Для цих новітніх ансамблів написані оригінальні композиції Володимира Зубицького, Юрія Шамо, Софії Губайдуліної, Едісона Денісова, Ігоря Шамо, Альбіна Репнікова, Владислава Золотарьова, Торб’єрна Лундквіста, Віктора Власова, О.Грінберга,

Гліба Таранова, Олександра Щетинського, Алли Загайкевич, Кармелли Цепколенко, Віктора Степурка, Богуслава Мартіну, Ернеста Блоха.

Авангардні тенденції торкнулися і галузі камерної вокально-інструментальної музики, де використання баяна і акордеона в поєднанні з класичним інструментарієм можна визначити вже не як акомпануючий інструмент, а рівноправно-солюючий (твори Людмили Самодаєвої, Кармелли Цепколенко, Олександра Щетинського та ін.) [6].

Сьогодні впевнено можна говорити про інтеграцію баяна, акордеона, бандури з класичним інструменталізмом, їхню спроможність бути провідниками сучасних ідей ансамблевого виконавства на народних удосконалених інструментах. Звернення композиторів до цього жанру приводить нас до висновку, що поява баяна, бандури (в поєднанні з класичними інструментами) в камерному ансамблевому виконавстві стала новим явищем музичного мистецтва на межі тисячоліть, що засвідчило їхнє визнання в традиційному академічному камерно-інструментальному виконавстві, а також, як пише професор НМАУ ім. Петра Ілліча Чайковського Микола Андрійович Давидов, – “художню багатомірність” застосування народного інструментарію на стику століть [7, с.15].

Найновітніші ідеї ансамблевого виконавства на народних інструментах – це використання народного інструментарію в різних складах джазово-інструментальних ансамблів, що органічно сполучаються з естрадними інструментами. Наприклад, бандура в ансамблі Романа Гриньківа, балалайка в ансамблі “Джаз-балалайка”, домра у квінтеті “Браско”, баян в типових ансамблях сучасної поп-музики (BIA “Пісняри”, “Бригада С”, “ВВ” та ін.), новітні аранжування пісень естрадними співаками. Викладач Одеської Державної консерваторії ім. А. Нежданової Іван Дмитрович Єргієв стверджує, що “термін “модерн-акордеон” вводиться вперше в українському музикознавстві”, і передумовою цього служить створення ансамблів, де поєднується акордеон (баян) з “електронікою, відео, світлом, співом, розмовою, танцем, рухом (різноманітні перформанси)” [8, с.68-69].

Прослідкувавши розвиток народно-інструментальних ансамблів, їх творчу діяльність впродовж XX століття (професіоналізація освіти, вдосконалення інструментарію та налагодження його промислового виробництва, створення новітнього репертуару, концертна діяльність, фестивалі, конкурси та ін.), можна визначити ряд тенденцій, що виявляють найсуттєвіші закономірності формування їх усталених та новітніх типів:

- продовжують існувати автентичні ансамблі народних інструментів;
- з’являються однорідні ансамблі народних інструментів, що стало здобутком музичного мистецтва саме XX століття;
- утворюються ансамблі при оркестрах;
- в другій половині XX століття спостерігаємо тенденцію виникнення оркестрів з ансамблів народних інструментів; зворотнім процесом впродовж

ХХ століття було утворення ансамблевих колективів з великих оркестрів, що розпалися з певних причин;

- створюються малі форми ансамблів як навчальні у вузах, в державних філармонійних установах як “концертні одиниці”;
- впродовж ХХ століття відбувається процес камернізації народно-інструментального ансамблевого виконавства мішаного типу;
- з’являються новітні камерні ансамблі народних інструментів за участю класичного інструментарію;
- використовується народний інструментарій в різних складах джазово-інструментальних ансамблів та в типових ансамблях сучасної поп-музики.

Аналіз функціонування народно-інструментального ансамблевого мистецтва України впродовж ХХ століття та виявлення найхарактерніших тенденцій цього процесу дозволили класифікувати різноманітні форми спільного інструментального виконавства, виділивши основні типи:

I. За інструментарієм:

- однорідні;
- мішані, в яких підвидами можуть бути:
 - а) поєднання тембрально-споріднених народних інструментів (бандура і гітара – заслужений артист України Роман Гриньків та гітарист Ал ді Меола);
 - б) поєднання тембрально-споріднених народних і класичних інструментів за джерелом звуку (баян і флейта – лауреат Міжнародного конкурсу Юрій Федоров і соліст Національної філармонії Анатолій Коган);
 - в) поєднання тембрально-протилежних народних інструментів (баян і бандура – лауреати Міжнародних конкурсів подружжя Юрія та Людмили Федорових);
 - г) сполучення народних і класичних інструментів (акордеон і віолончель – заслужені артисти України Євгенія Черказова та Ганна Нужа).

II. За характером побутування:

- автентичні (в народному середовищі з використанням традиційної музики);
- професійно-академічні;
- самодіяльні колективи, як проміжний тип, що став перехідною ланкою між автентичним та професійно-академічним народно-інструментальним ансамблевим мистецтвом.

III. За репертуаром:

- професійні ансамблі народних інструментів;
- академічні народно-інструментальні ансамблі;
- камерно-інструментальні ансамблі;
- камерні вокально-інструментальні ансамблі;
- джазові та естрадні ансамблі з використанням народного інструментарію.

Все вищесказане приводить до загального висновку: удосконалення та розповсюдження народного інструментарію України впродовж багатьох століть та активізація цього процесу в XX столітті (професіоналізація освіти, налагодження промислового виробництва народних інструментів, активна композиторська творчість, організація конкурсів, фестивалів, випуск як методичної літератури, так і нотних збірників, проведення наукових конференцій) спричинили до становлення та розвитку різноманітних форм спільного інструментального виконавства.

Запропоноване дослідження аж ніяк не вичерпує теми ансамблевого виконавства на народних інструментах XX століття, зроблена нами лише спроба їх типологічної класифікації. У перспективі – розгляд проблеми удосконалення народних інструментів як передумови активізації ансамблевого виконавства в XX столітті; впровадження класів, кафедр ансамблів народних інструментів у всіх ланках учбових музичних закладів України; еволюція репертуару ансамблевих колективів і його значення в розвитку та функціонуванні народно-інструментального ансамблевого мистецтва.

1. Хоткевич Г. Музичні інструменти українського народу. – Х.: Держ. в-ство України, 1930. – 290 с.
2. Іваницький А. Українська народна музична творчість. – К.: Муз. Україна, 1990. – 334 с.
3. Шамасва К. З концертного життя Київської консерваторії (20-30-ті роки) // Укр. музикознавство, вип. 25. – К.: Муз. Україна, 1990. – С. 40-48.
4. Музыкальная энциклопедия // Гл. редактор Ю. В. Келдыш, М.: Из-во "Сов. энциклопедия", 1974. – С. 671-975.
5. Повзун Л. Концертмейстер у співтворчості з виконавцями на академічних народних інструментах // Науковий вісник НМАУ ім. П. Чайковського. Вип. 14. Кн. 6. Музичне виконавство. – К., 2000. – С. 208-218.
6. Твори композиторів і музикознавчі праці, написані між X та XI з'їздами Спілки композиторів України (1994-1999). – К., 1999.
7. Давидов М. Баян-акордеон в камерному мистецтві на стику століть // Науковий вісник НМАУ ім. П. Чайковського. Вип. 8. Кн. 5. Музичне виконавство. – К., 2000. – С. 7-15.
8. Єрґієв І. Д. Мистецтво українського "модерн-акордеону" у світовому процесі // Матеріали Міжнародної наук. практ. конференції Академічне народно-інструментальне мистецтво України XX-XXI століття. – К., 23-28 березня 2003. – С. 68-71.

Lilya Pasichnyak

THE FOLK-INSTRUMENTAL ENSEMBLE IN UKRAINE OF THE XXth CENTURY
(an attempt to typological classification)

The article bases on analysis of development of the folk-instrumental ensemble art of Ukraine of the XX-th century and research the general tendencies of development this kind of art that makes possible systematize the various of the folk-instrumental ensembles and determine the basic types of ensembles, their differentiation: depending upon the instrument taking part – of the same type or mixed – and upon the style and character of performing – folk-authentic, academic, amateur ensembles – and upon the repertoire – professional ensembles of the folk instruments, academics, chamber-instrumental ensembles, chambers vocal-instrumental ensembles, jazz and estrade ensembles where of the folk instruments take part.